

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.62.419>

УДК 821.161.2'04+27-475.2+091(477)

Ольга Максимчук,
ORCID 0000-0002-6932-6434,
кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Голосіївський проспект, 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua

ПОХВАЛА БОГОРОДИЦІ З УКРАЇНСЬКОГО РУКОПИСНОГО КАЗАННЯ НА БЛАГОВІЩЕННЯ XVII СТ.: ПАРАДИГМА МАРІЙНИХ ОБРАЗІВ

Мета дослідження. У статті проаналізовано репрезентацію постаті Діви Марії у проповіді на Благовіщення, що походить з українського рукописного збірника казань барокової доби¹. **Методологія.** У дослідженні використано принципи системного, передовсім культурно-історичного, підходу, задіяно описовий, компаративістичний та герменевтичний методи, застосовано методику «пильного» читання (close reading). **Наукова новизна.** Простежено формування полігенезисної парадигми марійних образів на прикладі неопублікованого казання, що походить із малодослідженої в українській науці пам'ятки XVII ст. Виявлено ознаки творчої адаптації анонімним автором характерних рис барокового казання у своєму «благовіщенському» слові. На основі наведених цитат з біблійного тексту, зокрема їх мовної організації, простежено рецептивну стратегію проповідника щодо Святого Письма. **Висновки.** Анонімний проповідник, імітуючи, як у євангельському претексті, розмову Марії з ангелом, вкладає в уста небесного посланця похвалу Богородиці, у якій її представлено сповненою Божою ласки захисницею і помічницею християн. Автор використовує при цьому біблійні образи і цитати, приміром, апелюючи до книги Пісні пісень, відшукуючи в Старому Завіті прообрази новозавітньої історії, які він називає «фігурами», а також послуговується як традиційною, так і оригінальною богородичною символікою. Діва Марія

---

¹ Деякі результати дослідження були представлені під час доповіді на XI науковій конференції «Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві» (10 листопада 2020 р., Музей книги і друкарства України, м. Київ).

постає не лише новою Своєю чи Юдитою, а й відважною Амазонкою, яка приборкує Цербера, чи добрим самарянином. Порівняння Марії з вежею Давида, обвішаною щитами, – звичний прийом в українській бароковій літературі; він має на меті представити Пресвяту Діву як небесну заступницю християн, що боронить їх від нападів ворогів – і звичайних, земних, і духовних. Натомість використання такої богородичної метафори, як Марія – морська зоря, свідчить про орієнтування українського проповідника на західні (католицькі) взірці.

Ключові слова: Благовіщення, проповідь, рукопис, Богородиця, Пісня пісень.

Постановка проблеми. Благовіщення відзначається на спомин новозавітної події з першого розділу Євангелія від Луки: ангел Гавриїл зійшов із небес до галілейського містечка Назарета, щоб повідомити Діві Марії «благую звістку» – вона стане матір'ю Божого Сина, який вічно царюватиме на Давидовому престолі (Лк. 1:26–38). Благовіщення належить до неперехідних свят, тобто має фіксовану дату відзначення – 25 березня за Григоріанським і 7 квітня за Юліанським календарями, тобто рівно за дев'ять місяців до Різдва, адже вважається, що саме на Благовіщення, після своєї згоди з Божою волею, Марія зачала Спасителя. У православній традиції Благовіщення належить до дванадесятих свят, тобто до дванадцяти найважливіших після Великодня Господських і Богородичних свят церковного календаря. Оскільки «головною героїнею» Благовіщення є Богородиця, то і саме свято вважають марійним. Однак первісно, у ранньохристиянський період, відвідини ангелом Марії зазвичай відзначали в контексті народження Христа, а тому Благовіщення згадували лише «разом з Різдвам або коротко перед ним», не відділяючи його «від богопочитання Ісуса» [17, с. 34]. Усталення Благовіщення як окремишнього свята припадає на VII–XI ст., приблизно у той самий час, коли постають і починають розвиватися церковна гімнологія та Богородичний іконопис [17, с. 33].

Одним із основних сталих мотивів у текстах, присвячених Благовіщенню, є похвала Богородиці. Уславлення Марії у богослужбових піснеспівах, проповідях, духовних віршах зазвичай відсилає до перших слів Архангела Гавриїла: «Радій, благодатная, Господь із тобою!» (Лк. 1:28). «Радій!» – звична форма привітання у давньогрецькій мові, якою було написано Новий Завіт. Вона здобула широке використання в акафістах, зокрема й богородичних, кожен ікос яких містить хайретизми, тобто звертання до святого із закликом «Радуйся!». Закономір-

но, що хайретизми використовувалися в гомілетичних текстах, присвячених святу Благовіщення: наприклад, їх можна побачити у проповідях Василя Селевкійського та Германа Константинопольського [див.: 3, с. 19]. Непоодинокими є звертання «Радуйся!» в каноні Благовіщення, створеному Феофаном Нікейським [12, арк. 166 зв. – 167].

Казання на Благовіщення можна побачити в численних перекладних та оригінальних гомілетичних збірках ранньомодерної України. Проповіді на це свято трапляються, наприклад, в Учительних Євангеліях – як у перекладних, так і у власному творінні Кирила Транквіліона Ставровещького. Авторські «слова» на Благовіщення створили також визначні українські проповідники II пол. XVII ст. Йоаникій Галятювський («Ключ разуміня» 1665 р.), Лазар Баранович (Трубы на дни нарочитыя» 1674 р.), Антоній Радивиловський («Огородок Маріи Богородицы» 1676 р.). У староукраїнських рукописних пам'ятках також можна знайти анонімні проповіді, приурочені до цього свята. Серед таких джерел – збірник казань, що його М. Петров датує поч. XVII ст. [15, с. 95]; книжка зберігається у фонді Києво-Печерської лаври Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського². **Мета нашої студії** – розглянути представлення образу Діви Марії в ангельській похвалі з українського казання на Благовіщення, виявленого у цьому збірнику.

Виклад основного матеріалу дослідження. До складу лаврської бібліотеки пам'ятка потрапила, очевидно, на поч. XVIII ст., як випливає з по крайнього запису на першому аркуші книги: «По смерти іеромонаха Ігнатія Лавришевича придана до книг бібліотеки святої лаври Печерскія року 1720 мая 20» (тут і далі правопис адаптовано, скорочення і титли розкрито, кириличні цифри подано арабськими, пунктуацію осучаснено; цю маргіналію наводить у своєму каталозі й М. Петров [*Там само*]). Ще кілька провенієнцій у книзі свідчать, що іншим її власником був Спиридон Ясницький [8, арк. 1, 211, 503, див. також: 15, с. 95]. Формат рукописної книжки – у четвірку, оправа шкіряна. Рукопис складається із 594 аркушів, серед яких два літерних (арк. 104а та 400а). Фоліація закінчується цифрою 590. Ряд аркушів у книзі чисті; на звороті арк. 56 наклеєно вирізану з друкованої книжки

² Шифр зберігання пам'ятки: фонд 306 (Києво-Печерська лаври), од. зб. 286/73 П; див. про неї каталог М. Петрова «Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве», вип. 2 [15, с. 95–96].

заставку з рослинним орнаментом та двома профільними зображеннями маскаронів. Книга написана півуставом, але на арк. 277–281 зв. використано скоропис. Назви казань, ініціали в тексті, деякі слова на позначення структурних елементів проповідей, як правило, виділено циноброю.

Питання авторства анонімних казань з лаврського збірника залишається відкритим. Можливим є вплив якогось західного першоджерела. Про поширеність практик використання, наприклад, польських казань як взірців в українській ранньобароковій традиції свідчить інший рукописний збірник з бібліотеки Києво-Печерської лаври, описаний М. Петровом. Так, каталогізуючи рукопис, датований I пол. XVII ст., назву якого дослідник визначає як «Книга третя казаня рознь», він зазначає, що, за спостереженнями С. Голубева, ці проповіді є переробкою казань Петра Скарги, адаптованою для православного читача [15, с. 98]. Нині книжка також зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 306, од. зб. 289/61 П). Що ж до рукописної збірки казань, про яку ідеться у цій статті, то безпосередніх запозичень в українській проповіді на Благовіщення з відповідного казання «na dzień Zwiastowania» Марії польського єзуїта Петра Скарги, а також благовіщенських проповідей-постилл іншого єзуїта Якуба Вуска та протестанта Микола Рея виявити не вдалося.

Дослідники звертають увагу на незвичну форму організації більшості анонімних «слів» у збірнику. Так, Ю. Олешко зауважує, що після заголовку проповіді зазвичай наводиться її зміст, який автор називає «роздѣленіє речи», після нього – «коротка цитата зі Святого Письма (як епіграф до проповіді), далі – «фігура», тобто коротка історія, яка є ключем до прочитання ідеї казання» [13, с. 153].

Виокремлення змісту проповіді в осібну структурну частину дійсно досить незвичне явище в українському оригінальному проповідництві того часу. У цілому виглядає на те, що анонімні казання уже мають деякі риси новітнього типу барокової проповіді, який розвинувся в українській гомілетичній традиції XVII ст. у творчості випускників Києво-Могилянського колегіуму (дискусію щодо доречності використання на його позначення терміну «латино-польський тип проповіді» викладено у колективному матеріалі «Кого наслідували українські проповідники XVII ст. – греків, римлян чи поляків?», опублікованому

у виданні «Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки», 2015, т. 176 [10]). Наприклад, «фігура» у казаннях відіграє роль своєрідного вступу, або ексордіуму; показово, що хоч висновок у них не виділено як окрему частину, проте у кількох «словах» на берегах аркуша навпроти останніх речень дописано латиною, можливо, рукою котрогось із читачів, «conclusia» чи «konklusio». У такий спосіб реципієнт намагається підлаштувати уже готовий текст під звичну для нього структурну схему.

Простежуються деякі західні впливи і на образно-мотивному рівні анонімних проповідей: автор користується античною міфологією, наприклад, порівнюючи Діву Марію з амазонкою, яка вбиває триголового Цербера. Однак послуговуючись навіть біблійною символікою, проповідник часом дозволяє собі доволі незвичні метафори, які свідчать про відхід від традиціоналістського мислення на користь оригінальності та творчої вигадки, поетики концепту, характерної для барокового стилю письма: приміром, автор називає Богородицю торбинкою доброго самарянина-Христа, із якої той дістає два динарії, тобто являє дві свої природи – людську та божественну (див.: Лк. 10:35) [8, арк. 76 зв.].

Сукупність проповідей у збірнику умовно можна поділити на дві частини: першу з них (арк. 1–306) складають переважно анонімні тексти, серед яких також два казання Іоанна Золотоуста та одне Феоділакта, єпископа Тавроменії, другу частину (арк. 307–560) складають перекладні святоотецькі слова. У першій групі маємо такі казання: анонімні 1) на Різдво, 2) на святого Стефана, 3) про ізбієнних немовлят, 4) на Стрітєння, 5) на Благовіщення, 6) на в'їзд до Єрусалима (Цвітну неділю), 7) «омилія» Феоділакта Караменя, архієпископа Тавроменії Сикелійської на страсті Христові, 8) анонімне казання на Воскресіння Христове, 9) Іоанна Золотоуста казання на тему «Вначалѣ бѣ слово» та проти аріан і духоборців, 10) Іоанна Золотоуста казання про Мойсеєвого змія та про Святу Трійцю, далі – знову анонімні казання 11) на Фомину неділю, 12) про милосердя Господнє та Овечу купіль (ймовірно, на неділю Розслабленого – назва не дописана), 13) на неділю 5-ту по Воскресінні Христовому про самарянку, 14) на неділю 6-ту по Воскресінні Христовому про сліпонародженого, 15) на Вознесіння, 16) на неділю 25-ту (по зісланні Святого Духа), 17) на неділю всіх святих Божих, 18) на Різдво Іоанна Предтечі, 19) перше на Преображення,

20) друге на Преображення, 21) на Успіння, 22) початок ще однієї проповіді на Преображення; 23) продовження якоїсь проповіді без початку, – як видається, на Михаїла, 24) казання на неділю блудного сина. М. Петров називає іншу кількість – 22 проповіді [15, с. 96] – можливо, не рахуючи неповні казання на Михаїла та Преображення.

Умовна друга частина збірника охоплює 41 перекладне «слово»: Афанасія Олександрійського на Стрітєння, Іоанна Золотоуста два «слова» про праведного Лазаря, Василя Селевкійського про Лазаря чотириденного, Ісихія Єрусалимського про Лазаря чотириденного, Андрія Критського на Цвітоносну неділю, початок бесіди Кирила Олександрійського на Цвітоносну неділю, «слово» без заголовка й автора про смоковницю (належить Іоанну Золотоустому [7]), Єпифанія Кипрського на погребіння Христове та про Йосифа Ариматейського, слово на Воскресіння Христове без зазначення автора (очевидно, належне Григорію Богослову [4; див. також: 15, с. 96]), Аркадія Кипрського на відновлення храму святого великомученика Георгія, Григорія Прусійського (у рукописі – Просійського) на Різдво Іоанна Предтечі, оповідь про муки верховних апостолів Петра і Павла, ймовірно, апокрифічного походження, похвала Іллі Іоанна Золотоуста, «слова» на Преображення Анастасія Синайського, Іоанна Дамаскина, Єфрема Сиріна, Іоанна Золотоуста (два «слова»), Прокла Константинопольського та одне «слово» без зазначення автора, Андрія Критського на Успіння (два «слова», друге – незавершене), «слово» на ангельський собор (автор не вказаний), Григорія Ниського на Обрізання Господнє, Іоанна Золотоустого, Василя Великого, Григорія Богослова на Хрещення, Феоділакта Болгарського на Введення Богородиці до храму, Германа Константинопольського похвала Богородиці на Введення до храму, Іоанна Золотоустого у неділю праотців, Кирила Олександрійського про трьох отроків та Даниїла, Іоанна Золотоустого про блаженного Філогонія Антіохійського (воно ж шосте слово «Проти аномеїв»), Афанасія Олександрійського, Єпифанія (очевидно, Кипрського), Іоанна Золотоустого, Прокла Константинопольського, Григорія Неокесарійського, Григорія Ниського на Різдво, Іоанна Золотоустого на Луки 2: 2–4 про перепис Квірінія.

Казання на Благовіщення вміщене у першій половині збірника на аркушах 67 зв. – 77 зв. Його повна назва «Казаня на Благовѣщеніє Пресвятыя Владичица нашея Богородица». Мова проповіді, як і інших

анонімних казань зі збірника, – староукраїнська. Біблійний фрагмент, використаний як епіграф чи мотто, у проповіді на Благовіщення, узятий з першого розділу Євангелія від Луки: «Послан ест аггел Гавриил от Бога в мѣсто» (Лк. 1:26). Цитата, порівняно з церковнослов'янським текстом Біблії, дещо видозмінена, можливо, автор наводить її з пам'яті; до порівняння – цей же стих у Євангелії львівського друку 1636 р.³: «В мѣсяц же шестый, послан бысть аггел Гавриил от Бога, в град Галилейский, ему же имя Назарет» [6, арк. 185 зв.]. Прикметно, що писець замінив церковнослов'янське «град» на лексему «мѣсто» (очевидно, під впливом української розмовної мови⁴); крім того, він навіть неповне речення, можливо, задля економії місця, а можливо, з метою наголосити на тому, що складатиме основу проповіді, а саме: мотиви посланництва Гавриїла до Марії.

Ця ж метафора – архангела як посла – простежується і у вступі («фигурѣ») проповіді, у якому автор порівнює Гавриїла зі слугою Авраама, якого той послав на пошуки дружини для свого сина. Паралелізм сюжетів та мотивів зі Старого й Нового Завітів становлять один з основних нараційних прийомів автора казання.

Зміст проповіді, або «речи роздѣленіє», вказує на те, що вона поділена на шість основних частин, а саме: 1) «О причинах и skutках въплоченія»; 2) «О аггелѣ, благовествующемъ въплоченіє»; 3) «О Пречистой Дѣвѣ, до которой было тоє благовѣщеніє»; 4) «О отповѣди пресвятой Дѣвы»; 5) «О паннѣ, которая зачнет, и якимъ способомъ»; 6) «О двоякой натурѣ, которая ся уродит з едным, то ест двѣ натурѣ але єдина прѣсона, єдна ипостась» [8, арк. 67 зв.]. Ці частини не однакові за розміром (наприклад, перша займає майже три з половиною аркуші тексту, тоді як остання – менше одного аркуша). До того ж їхній опис у «роздѣленіє», на початку проповіді, не завжди точно відповідає справжньому змісту частини: наприклад, у шостому фрагменті казання майже не йдеться про дві іпостасі Христа (окрім однієї

³ Для порівняння використано львівське Євангеліє, оскільки воно також належить першій половині XVII ст., тобто у часових рамках є найближчим до гіпотетичної дати появи аналізованої проповіді.

⁴ Подібний переклад церковнослов'янським можна побачити і в Пересопницькому Євангелії (XVI ст.), визначної пам'ятки староукраїнської літературної мови: «Въ мѣсяць пакъ шестый послан есть аггелъ Гаврииль от Бога до мѣста Галилеяского, которому жь то имя Назареть» [14, с. 782].

фрази про «весѣля... Бозской природы з нашим чловѣченством» «в пресвятой утробѣ Маріа Дѣвици» [8, арк. 77 зв.]), натомість детальніший виклад церковного вчення про двоїпостасність Боголюдини можна побачити в четвертій та п'ятій частинах казання [8, арк. 76 – 76 зв.].

Центральне місце в образній системі проповіді закономірно займає Богородиця. Автор казання пропонує у тексті своєрідну імітацію розмови між Марією та ангелом; утім, репліки не йдуть одна за одною, як у діалозі, а уведені до гомілетичної оповіді, у якій автор почергово звертається то до Марії, то до Гавриїла: «Тепер, о душе моя, повтаряй подивеня и сама з собою розсуди, если барзѣй, нѣж пред тым, панна ся дивовала, кды себѣ знагла аггела предстоячого видѣла и так з собою розмовляючого слышала. Що розумѣеш, як теж и що она тут мовила? Як тоє будет, поневаж я мужа не знаю?⁵ И що ж мовиши, аггеле; що твоя за розмова; що ми за новину оповѣдаеш?» [8, арк. 75].

Діалогічність оповіді пов'язана насамперед із біблійним текстом, до якого відсилає проповідник, адже подію Благовіщення в Євангелії представлено саме через розмову ангела з Дівою Марією. Очевидно, так само під впливом цього євангельського фрагмента канон на свято Благовіщення Феофана Нікейського має особливу форму, подібну до діалогу: пісні канону поділено на репліки, перед якими зазначено мовця – «Богородица» та «Аггел» [12, арк. 164 зв. – 168 зв.].

Відтворення діалогу характерне також для різних святоотецьких «слів» на тему Благовіщення. Наприклад, «слово» Іоанна Золотоуста «И царьских таин праздньство праздньствуем днесъ» [18, с. 192–195], що трапляється у різних за походженням церковнослов'янських пам'ятках [див.: 17, с. 7], характеризується досить жвавою розмовою Гавриїла з Марією шляхом частої зміни «тих, що говорять і короткості їх висказів» [17, с. 16]. Чималий за обсягом та, як вважає І. Франко, первісно віршований за формою діалог [21, с. 62] можна побачити й у благовіщенському «слові» Іоанна Дамаскина («Нынѣшнему честному и царьскому събранію»), яке також приписувалося то патріарху Гер-

⁵ Тут знову помітно, що автор не цитує дослівно, а переповідає своїми словами біблійний текст; до порівняння див. Лк. 1:34 з львівського Євангелія (1636): «Како будет се, понеже мужа не знаю» [6, арк. 186]. Парафраз у проповіді демонструє деяку схожість із перекладом цього фрагмента староукраїнською мовою у Пересопницькому Євангелії: «И якожь тоє буде, кьли я мужа не знаю» [14, с. 784].

ману, то Іоанну Золотоусту; церковнослов'янський текст цього «слова» із супровідними коментарями, зокрема щодо його авторства, був доданий до компаративістичної розвідки І. Франка «Благовіщення: порівняльний дослід біблійної теми» [21].

Очевидно, анонімна проповідь з лаврського рукописного збірника компонувалася з огляду на ту ж традицію відтворення історії Благовіщення у форматі розмови Марії та посланого до неї ангела. Третя частина казання, яку в змісті названо «О Пречистой Дѣвѣ до которой было тоє благовѣщеніє», у самому тексті проповіді озаглавлена як «Розмова Пречистой Богородицы з аггелом». Саме у ній проповідник детально розважає над словами ангельського вітання; починаючи від цитування Євангелія він переходить до поширеної, заснованої на старозавітній образності похвали Богородиці, вкладаючи її в уста Гавриїлу. «Приступѣм юж до розмовы, которую мѣл аггел з Пресвятою Дѣвою Марією. Послушайте, що з собою мовят: радуйся, витай полная ласки⁶, аггел, кды пришол до панны, пречистую панну якобы шануючи и боячися ей, покорным себе пред нею чинячи, так до ней мовил» [8, арк. 73].

Прикметно, що тут, згадуючи ангельське привітання, автор відходить від церковнослов'янського тексту Біблії; ймовірно, на його переказ цього біблійного фрагменту справили вплив польськомовні переклади Святого Письма (словосполучення «повна ласки» трапляється у польських перекладах, зроблених католиками, наприклад, у Біблії Якуба Вуєка: «*Ważdź rozdrowiona łaski pełna*» [26, с. 1183]). Можливо, проповідник вирішив використати цей вислів, оскільки він має додаткові семантичні конотації порівняно з його церковнослов'янським відповідником («Радуйся, обрадованая»). Утім, автор таки використовує вітання «Радуйся!» з церковнослов'янського перекладу, – очевидно, через те, що воно було добре впізнаваним у контексті Благовіщення та давно увійшло до православної марійної парадигми, зокрема через хайретизми у церковній гімнографії.

Варто зазначити, що не лише анонімний автор казання з рукописного збірника використовує фразу «повна ласки» у словах ангельського привітання Марії: подібне словосполучення трапляється також у

⁶ До порівняння, цитата Лк. 1:28 з львівського Євангелія (1636): «И вшед к ней аггел, рече: Радуйся, обрадованная, Господь с тобою; благословена ты в женах» [6, арк. 185 зв.].

проповіді на Успіння віленського православного проповідника Леонтія Карповича «Претож єе посланец и воєвода двору небесного называет обрадованьюю, тот ест ласки полною» [9, арк. 34 нenum.]. Це свідчить про те, що проповідники-«русини» XVII ст. могли послуговуватися не лише церковнослов'янським перекладом Святого Письма, прийнятим в богослужбовій практиці, а й, взоруючись на іншомовні Біблії, перекладувати власними словами біблійні цитати.

Далі, у казанні анонімного українського автора, Гавриїл пояснює, чому він назвав Марію сповненою ласки. Очевидно, під впливом якогось апокрифічного передання проповідник відтворює історію про одвічне обрання Богородиці: ще перед створенням світу Пресвята Трійця, передбачивши гріхопадіння Адама, на таємній раді вирішила надіслати воплочене Слово на землю та обрало Йому за матір Марію. Таким чином Божа ласка призначила їй стати родителькою Христа, сповненою чеснот та захищеною від гріха. «Оттол я тебе полною ласки и морем, в которое всех благословенств небесных жродла, потоки и рѣкы впадают, слушне называю», – говорить їй ангел [8, арк. 73–73 зв.]. Марія як духовне море – поширена в українській бароковій культурі метафора; трапляється вона і в церковних богослужбових текстах. Наприклад, у шостому ікосі Акафісту Богородиці про неї співається: «Радуйся, море, потопившее фараона мыслнаго» [16, арк. 23]; під мисленням, тобто духовним фараоном, мається на увазі, очевидно, диявол. Те, як українські інтелектуали витлумачували ім'я Марії, теж могло стати причиною популярності метафори Марії – безкрайнього моря. Так, у польськомовній католицькій екзегезі того часу трапляється думка, що Марія перекладається як *море* [25, с. 303] чи *Пані моря* [26, с. 179]. З цією тезою могли бути ознайомлені й українські автори XVII ст. Окрім того, пов'язаним із морською тематикою є титулування Богородиці як *Stella Maris*, тобто Морська Зоря, прийняте в католицькій церкві. Єзуїт Якуб Вуек у своїй постиллі на Благовіщення, посилаючись на авторитет Бернара, ймовірно – Бернара Клервоського, якому приписували авторство латинського гімну «*Ave, maris stella*» [24], величає Марію дороговказною «*gwiazdą morską*», яка провадить християн через житейське море до Ісуса [26, с. 179]. Можна припустити, що іменування Марії морською зорею, нехарактерне для православної гімнографії, у творах православних авторів свідчить про західні впливи, поширені в українській гомілетичі.

Саме така метафора трапляється в аналізованому анонімному казанні на Благовіщення. У його завершальній частині проповідник звертається до Богородиці з таким славослів'ям: «Ты естес дверы раю, моря звѣзда и мѣсяца свѣтъ, и овшем оздобная, як мѣсяц, выбранная, як солнце, а еще над солнце свѣтлѣйшая» [8, арк. 77 зв.]. Порівняння Марії із морською зорею засвідчує західні впливи на образно-мотивному рівні творчості українського проповідника. До речі, образ Марії-зірки, що скеровує вірних хвилями житейського моря, бачимо у благовіщенському казанні ще одного казної І пол. XVII ст. – Кирила Транквіліона Ставровецького, що теж може вказувати на ймовірні латиномовні джерела його творчих інспірацій [19, арк. 123 зв. III рах.].

Як впливає з наведеного прикінцевого фрагмента анонімної проповіді, крім морської тематики, серед марійних образів, якими послуговується автор казання, є також метафори, що походять зі старозавітної книги Пісні пісень (зокрема зіставлення Марії з місяцем і сонцем відсилає до Пісн. 6:10). Утім, це не єдиний випадок актуалізації піснєписенного інтертексту в проповіді. До марійної символіки, базованої на цій біблійній книзі, автор вдається і у вже згаданій третій частині казання, яка є розгорнутою похвалою Марії від ангела. Пояснивши, чому Гавриїл величає Богородицю сповненою ласки, проповідник вкладає в уста небесного вісника інші означення Марії, використовуючи Пісню пісень як джерело прообразів, які, на його думку, свідчать про Божу Матір: «Ты бовѣм естес оная вежа Давидова зо всѣх сторон оборонная, с которой высокости и потугы тысяча тысячій тарчий цнот розных и вся зброя духовная походит» [8, арк. 73 зв.]. Проповідник називає прототип новозавітної постаті чи події *фігурою*, про що свідчить маргіналія на аркуші навпроти зацитованого фрагмента: «Фигура о Пречистой Дѣвѣ». Там же вказано, що цей прообраз узято з п'ятого розділу Пісні пісень. Насправді згадка про Давидову вежу зі щитами трапляється у Пісн. 4:4. Вона є частиною біблійного васфу, присвяченого піснєписенній нареченій.

Васф – це специфічний жанр східної поезії, що характеризується деталізованою описовістю – людини, ландшафту, події. Вивчаючи використання васфу в Біблії, дослідники визначають його як «вірш чи віршований фрагмент, що описує за допомогою серії образів частини чоловічого або жіночого тіла» [23, с. 225]. Васф у Пісні пісень характеризується тим, що молоді наречені, оспівуючи вроду одне одного,

порівнюють риси коханої людини з елементами довкілля, реаліями природного та рукотворного світу, який їх оточує. Метафори з пісенного васфу привертають увагу своєю екзотичністю, оригінальними зіставленнями, що можуть видатися для сучасного читача дещо дивними та неочікуваними.

Отже, у васфі з четвертого розділу Пісні пісень молодий закоханий, вихваляючи свою дівчину, порівнює її шию з вежею Давида, прикрашеною щитами. Наводячи у своєму казанні цей біблійний фрагмент, український проповідник знову-таки подає його не дослівно, а переповідає власними словами, очевидно, користуючись не тільки церковнослов'янським текстом Святого Письма⁷. Парафраз пісенної цитати у проповіді супроводжується її потрактуванням: щити – це численні чесноти Богородиці, та й інша зброя має саме духовний вимір. Отже, для автора казання на Благовіщення підтримка й охорона Богородиці стосується боротьби не з фізичними неприятелями, наприклад, ворожим військом, а із диявольськими підступами.

Уявлення про Діву Марію як захисницю християн мало значне поширення на теренах України. Одним із найбільш шанованих марійних празників стало свято Покрови Пресвятої Богородиці, що відзначається на спомин оборони Константинополя від іновірних загарбників: за переданням, заступництво Марії врятувало Царгород від захоплення ворожим військом. У православної гімнографії цій події присвячено Акафіст Покрову Пресвятої Богородиці. Як могутня захисниця Марія оспівується у кондаку «Взбранной воеводѣ»; його виконують зокрема і у складі канону на свято Благовіщення [Канон, арк. 166 зв.]. Разом із тим, в українській бароковій літературі задля того, щоб представити Богородицю потужною союзницею, здатною захистити від ворогів – і тілесних, і духовних, автори неодноразово зверталися до символіки з Пісні пісень, передовсім до образу вежі Давида, прикрашеної зброєю. Приміром, до такого марійного трактування стиха Пісн. 4:4 вдаються Лазар Баранович [1, арк. 11 зв., арк. 40 зв., арк. 85, арк. 283], Дмитрій Туптало [20, с. 236], Іоанн Максимович [11, арк. 6 нenum. зв., арк. 94 зв.] тощо. Автор анонімного казання на Благовіщен-

⁷ Див. Пісн. 4:4 в Острозькій Біблії: «Яко столп Давидов шія твоя, създан в Фалпиофѣ. Тысяща щитов висит на нем, и вся стрѣлы силныхъ» [2, арк. 45 зв. III рах.]).

ня цілком вписується в цю інтерпретаційну стратегію, вбачаючи у піснєписенній нареченій прообраз Богородиці та використовуючи для її похвали фрагмент із жіночого васфу, що містить доволі екзотичну метафору дівчини – оборонної вежі.

Більше того, далі у промові ангела можна побачити ще один «мілітаристичний» образ із Пісні пісень, який автор так само «допасовує» до постаті Диви Марії: «Ты естес оный маестат царский, в котором он, кроткий и покорный Соломон, будет сѣдѣти, которого шест десят барзо сильных израилчиков стерегут, пред которым шест десят тысячий херувимов и велмож небесных прѣшших завше предстоят» [8, арк. 73 зв.]. Проповідник порівнює Богородицю із троном царя Соломона, тобто небесного Володаря – Ісуса. Образ Марії як престолу для Христа є знаним у східному християнстві і відображений, наприклад, в окремому іконографічному типі «Престол Премудрості» [5, с. 94]. У цьому ж випадку проповідник, очевидно, відсилає до стиха з Пісн. 3:7, у якому ідеться про носилки ізраїльського царя та його варту. Метафора Марії-«маєстату», заснована на образності із Пісні пісень, представляє Богородицю могутньою та сильною завдяки численним ангелам (прообразами яких є шістдесят ізраїльських воїнів), що оточують її як живий престол Бога-Сина.

Щоби продовжити свою похвалу на адресу Богородиці, ангел зіставляє її з деякими старозавітними жінками, а саме: Юдитою, Естер та Ревекою. У такий спосіб проповідник знову вдається до свого улюбленого прийому – відшукування відповідностей поміж персоналіями та подіями зі Старого та Нового Завітів. Прикметно, що він порівнює Марію зокрема з тими жінками (Юдитою та Естер), що врятували ізраїльський люд від ворогів. Їхня заслуга – допомога своєму народу в скрутний час – екстраполюється і на Богородицю, яка так само має підтримувати в біді вірних християн.

Традиційним для благовіщенської теми і на рівні богослужбових текстів, і у численних святоотецьких проповідях та інших творах, присвячених Благовіщенню, є порівняння Марії зі ще одним старозавітним жіночим персонажем – Своєю. Узвичаєними стають антиномічні паралелі: як через Єву гріх увійшов у світ, так через другу Єву – Марію – у світ прийшов Спаситель, який визволив людей від гріха. Український проповідник демонструє використання схожих образотворчих прийомів: «Побудило нѣкдыс пекло діавола, который Єву покусил и, звѣв-

ши єи, всего свѣта широкость великим небезпеченством потурбовал. Так и тепер небо агела до Пречистой Дѣвы посылает для поздоровеня, жебы єи поздоровивши, всему свѣту спасеніє ознаямил» [8, арк. 71 зв.]. В ангельській похвалі Марії автор продовжує цю думку і звертає увагу на пророцтво, яке Господь оповістив після гріхопадіння перших людей (Бут. 3:15): «В самом бовѣм раю о тебѣ реченно, которая зотрет главу твою, скоро ся грѣх уродил был, скоро діавол звѣл был, мы зараз розумѣли и мыслили, же ты то оная amazонка потужная мѣла быти, которая мѣлась оного треглавногo цербера съкрушити» [8, арк. 73 зв.].

Месіаністичне, а відтак і богородичне потрактування стиха з книги Буття 3:15 («Я покладу ворожнечу між тобою і жінкою, і між твоім потомством та її потомством. Воно розчавить тобі голову, а ти будеш намагатися ввіп'ястися йому в п'яту») набуло поширення в християнській екзегезі, а тому його присутність в анонімному казанні на Благовіщення цілком відповідає узвичаєному прочитанню біблійного інтертексту. Однак особливим є те, що автор наголошує на могутності Марії, яка, мов антична героїня, перемагає давнє чудовисько. Алюзії до книги Буття слугують для того, щоб представити Богородицю «воеводою» і захисницею християн, яка змагається із силами зла. Цій самій меті призначене й апелювання до піснєписаних образів вежі Давида та оточеного воїнами «маєстату», тобто трону, що їх знаходимо у промові-похвалі від імені небесного посланця Гавриїла. Знову-таки, суперником, проти якого змагається Богородиця та небесне військо, виступає у проповіді сам диявол; на відміну від деяких інших текстів українського бароко, створених у часи воєнних лихоліть, автор анонімного казання не розглядає Марію як союзницю у справжніх земних битвах, а вбачає її захисницею у духовному світі від інфернального зла.

Висновки. Анонімне «слово» на Благовіщення, яке входить до складу рукописного збірника казань, датованого М. Перовим поч. XVII ст., є прикладом наближення української гомілетичної практики до барокової проповіді західного зразка, зокрема на образно-мотивному рівні (концептизм, використання античної міфології). Цю тенденцію можна простежити на прикладі формування у проповіді образу Богородиці. Впливи західної, латинської традиції засвідчуються деякими виразно католицькими за походженням стилістичними фігурами, наприклад, іменуванням Марії морською зорею, що є калькою з латинського богородичного епітету «Stella Maris». Наведені у казанні

цитати зі Святого Письма, які стосуються постаті Діви Марії, засвідчують, що проповідник не дослідно наводить церковнослов'янський біблійний текст, а вносить у нього зміни, зокрема лексичні, що наближає його до староукраїнської літературної мови; можливо, автор взурувався також на польські переклади Біблії.

Ще одна риса благовіщенської проповіді – її діалогічність, імітація розмови Богородиці з архангелом Гавриїлом відповідно до євангельського претексту та інших можливих джерел (гімнографічних, гомілетичних, апокрифічних), на які орієнтувався проповідник. Автор вкладає в уста ангелу урочисте віншування, присвячене Марії. Похвала Богородиці містить низку метафор та порівнянь, які представляють Марію мужньою захисницею християн. Образ Богородиці-боронительки створено зокрема і за допомогою парафразів з Пісні пісень; так, автор називає її вежею Давида, прикрашеною щитами (Пісн. 4:4), та тронем Соломона, що його охороняють найпотужніші воїни (Пісн. 3:7). Використання такої «мілітаристичної» образності у стосунку до Діви Марії було характерним для інших українських ранньомодерних авторів. У казанні на Благовіщення автор не виходить поза межі суто духовного потрактування подібної образності: Марія виступає передовсім як переможниця диявола, про що свідчить, приміром, цитування старозавітного пророцтва про насіння жінки, яке зітре голову давньому змієві – Сатані та гріху (Бут. 3:15). У цілому ж казання на Благовіщення, хоч і дещо незвичне за формою (на початку наведено його зміст, а замість вступу подано так звану «фігуру» – приклад-прототип зі Старого Завіту, що розкриває додаткові сенси новозавітної події), утім, своїм стилем і образно-мотивним наповненням, зокрема, парадигмою марійних образів, переважно вписується в річище української проповіді доби Бароко.

Список бібліографічних посилань

1. Баранович Лазар. *Трубы на дни нарочитыя*. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1674. [10], 406, [4] арк.
2. *Біблія сирь ч книги Ветхаго и Новаго Завьта по языку словенску*. Острог : Друкарня К. К. Острозького; друк І. Федорова, 1581. [8], 276, 180, 30, 56, 78 арк.
3. Воробьев К. В. *Акафист Пресвятой Богородице в греческом и славянском богослужении византийского обряда (IX–XV вв.)* : дис. ... канд. богословия / Московская духовная академия. Сергиев Посад, 2018. 232 с.

4. Григорий Богослов. *Слова. Слово 1: на Пасху и о своем промедлении*. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriij_Bogoslov/slovo/1
5. Дем'янчук А. Л. Богородиця в українському іконному малярстві (XI–XIX століття). Основні іконографічні типи. *Вісник ХДАДМ*. 2016. № 3. С. 85–95.
6. *Євангеліон, сирѣч Благовѣстіє богодуховенныхъ євангелист*. Львів : Друкарня Львівського братства, 1636. [12], 412, [3] арк.
7. Иоанн Златоуст. *Беседа 108. Беседа на притчу о смоковнице. Spuria*. URL: http://www.odinblago.ru/sv_otci/ioann_zlatoust/8_2/108
8. Казаня на Благовѣщеніє Пересвятыя Владичица наша Богородица. *Збірник проповідей та святоотецьких слів XVII ст.* : рукопис. Інститут рукопису НБУВ, ф. 306, од. зб. 286/73 П. Арк. 67 зв. – 77 зв.
9. Карпович Леонтій. *Казанье двоє. Одно на Преображеніє..., другое на Успеніє*. Єв'є : Друкарня братства, 1615. [50] арк.
10. Кого наслідували українські проповідники XVII ст. – греків, римлян чи поляків? *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2015. Т. 176. С. 31–36.
11. Максимович Іоанн. *Богородице Дѣво*. Чернігів : Друкарня Троїцько-Лллінського монастиря, 1707. [16], 297 арк.
12. *Минія, мѣсяц март*. Москва : Друкарський двір, 1691. [1], 248 арк.
13. Олешко Ю. Лінгвістична атрибуція казань XVII ст. в староукраїнській літературній мові. *Мова і культура* 2014. Вип. 17, т. 2. С. 152–157.
14. Пересопницьке Євангеліє – витоки і сьогодення. Київ : «АДЕФ-Україна», 2011. 1724 с.
15. Петров Н. *Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*. Москва : Университетская типография, 1896. Вып. 2. 290 с.
16. *Пречестныи акафісты и прочія спасителныя молбы*. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1663. [2], 244 арк.
17. Свенціцький І. «Архагелови вѣщання Маріи» і благовіщенська містерія (проба історії літературної теми). *Записки наукового товариства ім. Шевченка* / під ред. М. Грушевського. 1907. Т. LXXVI (76). С. 5–38.
18. Срезневский И. *Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение*. Санкт-Петербург : Тип. Императорской академии наук, 1863. 1299, VIII с., 42 л. ил.
19. Ставровецький Кирило Транквіліон. *Євангеліє учительное*. Романів : Друкарня Кирила Транквіліона Ставровецького, 1619. [8], 363, 181 арк.
20. Туптало Димитрій. Комедія на Успеніє Богородиці. *Драма українська* / Володимир Резанов. Київ: 3 друкарні Української Академії Наук, 1928. Випуск 5 : Драматизовані легенди агіографічні. С. 189–238.
21. Франко І. *Благовіщення. Порівняльний дослід біблійної теми* / упоряд., публ., передм. і прим. Я. Мельник. Львів : Видавництво УКУ, 2009. 130, [2].
22. *Biblia to iest księgi Starego y Nowego Testamentu...* / przez D. Iakuba Wuyka... wydane. W Krakowie : Drukarnia Jazarzowa, 1599. [36], 1479, [52] s.

23. Falk M. *The Wasf. A Feminist Companion to the Song of Songs* / edited by A. Brenner. Sheffield : JSOT Press, 1993. P. 225–233.

24. Henry H. Ave Maris Stella. *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 2. New York: Robert Appleton Company, 1907. URL: <<http://www.newadvent.org/cathen/02149a.htm>>

25. Starowolski Szymon. *Świątница Pańska zamykająca w sobie kazania na uroczystości Świąt całego roku*. W Krakowie : W Drukarni Krzysztofa Schedla, 1645. [8] k., 878 s., [9] k. URL: <https://fbc.pionier.net.pl/details/nnmq9tw>

26. Wujek Jakub *Postilla catholica*. W Krakowie: W Drukarni Siebeneycherowey, 1584. [8], 241, [3], 243–514, [4], 515–702, [32] s. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/493144/edition/421197/content>

References

1. Baranovych, L. (1674). *Truby na dni narochityia* [Trumpets for Major Feast Days]. Kyiv, Ukraine: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].

2. *Biblia* (1581) [Bible]. Ostroh, Ukraine: Drukarnia K. K. Ostrozkoho. [In Church Slavonic].

3. Vorobev, K. V. (2018). *Akafist Presviatoi Bogoroditse v grecheskom i slavianskom bogosluženii vizantiiskogo obriada (IX-XV vv.): dissertatsiia* [Akathist to the Most Holy Theotokos in Greek and Slavic divine services of the Byzantine rite: dissertation]. Sergiev Posad, Russia: Moskovskaia dukhovnaia. akademiia. [In Russian].

4. Grigorii Bogoslov. *Slova. Slovo 1: na Pashu i o svoem promedlenii*. [Sermons. Sermon 1: On Easter day and about the delay]. Retrieved from: https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriij_Bogoslov/slovo/1 [In Russian].

5. Demianchuk, A. L. (2016). Bohorodytsia v ukrainskomu ikonnomu maliarstvi (XI–XIX stolittia). Osnovni ikonohrafichni typy. [The Mother of God in the Ukrainian icon painting (XI–XIX centuries). Main iconographic types]. In *Visnyk KhDADM*, 3, 85–95. [In Ukrainian].

6. *Yevanhelion, syrigh Blahovistiie bohodukhnovennykh yevanhelyst* (1636). [The Gospel, or Good News of the God inspired evangelists]. Lviv, Ukraine: Drukarnia Lvivskoho bratstva. [In Church Slavonic].

7. Ioann Zlatoust. *Beseda 108. Beseda na pritchu o smokovnitce. Spuria*. [Homily 108. Homily on the parable of the fig tree. Spuria] Retrieved from: http://www.odinblago.ru/sv_otci/ioann_zlatoust/8_2/108 [In Russian].

8. Kazania na Blahovishcheniie Peresviatyia Vladychytsa nasheia Bohorodytsa. [Sermon on the Annunciation of the Most holy Mother of God, our Queen]. In *Zbirnyk propovidei ta sviatootetskykh sliv XVII st.: rukopys* [Collection of sermons and patristic homilies from the 17th c.: manuscript] (ff. 67 verso – 77 verso). Institute of Manuscripts, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, fund 306, unit 286/73 Petrov. [In Old Ukrainian].

9. Karpovych, L. (1615). *Kazane dvoie. Odno na Preobrazheniie ..., druhoie na Uspeniie*. [Two sermons. The first one is on the Transfiguration, the second one is on the Dormition]. Vievis, Lithuania: Drukarnia bratstva [In Old Ruthenian].

10. Koho nasliduvaly ukraïnski propovidnyky XVII st. – hrekiv, rymlian chy poliakiv? [Who did the Ukrainian Preachers Follow in the XVIIth Century – the Greeks, Romans or Polish?] (2015). In *Naukovi Zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky, 176*, 31-36. [In Ukrainian].

11. Maksymovych, I. (1707). *Bohorodytse Divo*. [The Virgin Mother of God]. Chernihiv, Ukraine: Drukarnia Troitsko-Illinskoho monastyrïa. [In Church Slavonic].

12. *Minia, mesiats mart*. [Menology for March] (1691). Moscow, Russia: Drukars'kij dvir. [In Church Slavonic].

13. Oleshko, Yu. (2014). Linhvistychna atrybutsiia kazan XVII st. v staroukrainskii literaturnii movi. [Linguistic attribution of sermons of the 17th c. in the old Ukrainian literary language]. In *Mova i Kultura, 17(2)*, 152-157. [In Ukrainian].

14. *Peresopnytske Yevanheliie – vytoky i sohodennia*. [The Peresopnytska Gospel – beginnings and the present time] (2011). Kyiv, Ukraine: "ADEF-Ukraina". [In Old Ukrainian].

15. Petrov, N. (1896). *Opisanie rukopisnykh sobranii, nakhodiaschchikhsia v gorode Kieve*. [Description of manuscript collections held in Kyiv] (Is. 2). Moscow, Russia: Universitetskaia tipografiia. [In Russian].

16. *Prechestnyi akafisty i prochia spasitel'na molby*. [Akathist hymns and other prayers of salvation] (1663). Kyiv, Ukraine: Drukarnia Kyievo-Pecherskoï lavry. [In Church Slavonic].

17. Svetsitskyi, I. (1907). "Arkhhelovi veshchaniia Marii" i blahovishchenska misterïia (proba istorii literaturnoi temy). ["Archangel's message to Mary" and the Annunciation mystery (an essay on the history of literary theme)]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva Im. Shevchenka, 76*, 5-38. [In Ukrainian].

18. Sreznevskii, I. (1863). *Drevnie pamiatniki russkogo pisma i jazyka (X-XIV vekov)*. *Obshchee povremennoe obozrenie*. [Ancient monuments of Russian writing and language. A general time-based overview]. Sankt-Petrebürg, Russia: Tip. Imperatorskoï akademii nauk. [In Russian].

19. Stavrovetskyi, K. T. (1619). *Yevanheliie uchytenoie* [The Didactic Gospel]. Rokhmaniv, Ukraine: Drukarnia Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho. [In Church Slavonic].

20. Tuptalo, D. (1928). *Komedïia na Uspeniie Bohoroditsy*. [A comedy on the Dormition of the Mother of God]. In Riezanov, V. *Drama ukrainska* [Ukrainian drama] (Issue 5: Dramatyzovani lehendy ahiohrafichni [Hagiographic dramatic legends], pp. 189-238). Kyiv, Ukraine: Z drukarni Ukrainskoï Akademii Nauk. [In Church Slavonic].

21. Franko, I. (2009). *Blahovishchennia. Porivnialnyi doslid bibliinoi temy* [Annunciation. Comparative study of the biblical theme] (Ya. Melnyk, Ed.). Lviv, Ukraine: Vydavnytstvo UKU. [In Ukrainian].

22. *Biblia to iest ksiegi Starego y Nowego Testamentu* (1599). Kraków, Poland: Drukarnia Jazarzowa. [In Polish].

23. Falk, M. (1993). The Wasf. In A. Brenner (Ed.), *A Feminist Companion to the Song of Songs* (pp. 225-233). Sheffield, UK: JSOT Press. [In English].

24. Henry, H. (1907). Ave Maris Stella. In *The Catholic Encyclopedia* (vol. 2). New York, USA: Robert Appleton Company. Retrieved from: <http://www.newadvent.org/cathen/02149a.htm> [In English].

25. Starowolski, Sz. (1645). *Świątница Pańska zamykająca w sobie kazania na uroczystości świąt całego roku*. Kraków, Poland: W Drukarnicy Krzysztofa Schedla. [In Polish].

26. Wujek, J. (1584). *Postilla catholica*. Kraków, Poland: W Drukarni Siebeneycherowey. [In Polish].

Olha Maksymchuk,

ORCID 0000-0002-6932-6434,

PhD in Philological Sciences, Research Associate,

Ancient and Rare Books Department, Institute of Book Studies,

Vernadsky National Library of Ukraine,

3, Holosiivskiy ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: zybrytska@yahoo.com.ua

LAUDATION OF THE MOTHER OF GOD IN THE 17th-CENTURY UKRAINIAN MANUSCRIPT SERMON ON THE FEAST OF THE ANNUNCIATION

Purpose of the article. The paper concerns the representation of the Virgin Mary in the Ukrainian homily on the Annunciation preserved in the collection of Baroque manuscript sermons. Combination of culture-historical **approach** with descriptive, comparative and hermeneutic **methods** as well as "close reading" strategy are applied. **Results of the study.** Following the evangelical text, the anonymous preacher imitates the dialogue between Saint Mary and the angel Gabriel. In the laudation of the Blessed Virgin that the author puts into the angel's mouth, Mary is depicted as a protector and helper of all Christians being fulfilled with the divine mercy. Using some quotations and paraphrases from the Old Testament, in particular from the Song of Songs, the author creates the system of images prefiguring the Mother of God. For example, to describe her majesty and power the author elaborates metaphors of Mary as David's tower with shields alluding to Cant. 4:4 and Mary as king's carriage escorted by mighty

warriors alluding to Cant. 3:7. Shields and other weapon stand for the virtues of the Blessed Virgin, whereas soldiers prefigure the heavenly host. Comparison of Mary with the tower of David is a common topos in the Ukrainian Baroque literature where the Mother of God is represented as a *voivode* defending and supporting in battles. In the anonymous sermon, Mary is also compared to such female Bible characters as Eve, Rebecca, Esther, and Judith. The last two women are famous for their struggle against the enemies of the people of Israel so that their function in the sermon is to underline Mary's role as a defender of Christians, which is repeatedly postulated by the author. Some other examples of imagery concerning the Blessed Virgin are not borrowed directly from the Bible but originate from the rich Christian culture (Mary as Star of the Sea) or the Classical mythology (Mary as an Amazon). **Scientific novelty.** Based on unpublished source material, the research demonstrates polygenetic nature of Marian symbols used by the unknown Ukrainian author of the Baroque period.

Keywords: Annunciation, sermon, manuscript, the Virgin Mary, the Song of Songs.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2021 р.